

דינה בת לאה (בראשית ל"ד)

מאת

משה עמנואלי

מבחינת מספר המשתתפים פרקנו הוא המאוכלס ביותר בספר בראשית. אפשר לסווג את המשתתפים זוגות וזוגות ולהעמיד את בני הזוג כמתנצחים, כנאבקים זה עם זה: דינה מול שכם, יעקב מול חמור ובני לוי מול יוצאי שער העיר. מבחינת מספר המשתתפים מתקרב פרקנו רק לפ' כ"ג, אבל בעוד ששם מייצג את מחננו אדם בודד – אברהם, מייצגו בפרקנו שבט שלם: יעקב, בתו ובניו. הראשונה המופיעה היא.

דינה

לא שמענו שגולדו בנות לאבות, אבל מזה אין להוכיח כי שש נשי האבות – שרה, רבקה, רחל, לאה, בלהה וזלפה – ילדו רק בנים. בודאי נולדו גם בנות, אבל הן לא הזכירו הואיל ולא יצרו משפחות עצמאיות, הן נבלעו בתוך משפחות בעליהן. על יעקב יש לנו ידיעה מפורשת שהיו לו בנות. אחרי האסון המחריד קמו "כל בניו וכל בנותיו לנחמו" (ל"ז, לה). גם ברשימת היורדים מצרימה נזכרות בנותיו (מ"ו, ז)². על הבנות הללו אין התורה מספרת שום דבר. דינה בגלל ביש-מולה זכתה לתיאור נרחב. היא מופיעה בראש הפרק ובסופו, אבל כל העלילה מתפתחת מסביב לה. היא איננה פעילה, רק יצאה לראות בבנות הארץ. בלי כוונה מיוחדת, סתם סקרנות גשית. אבל שילמה מחיר יקר. אחרת המדרש (תנחומא וישלח ז): הוא נוזף בה. דומה היתה לאמה, עליה נאמר: ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבא. (ל', טז). הופעה זו של לאה לא היתה לפי כבודה. המדרש משווה ותצא לאה ותצא דינה. שתי היציאות לא היו לא לפי כבוד האם ולא לפי כבוד הבת, (בראשית רבא פ', א). זאת היא הסיבה, לפי המדרש, שהיא נקראת בת לאה³, כאמה כבתה.

אחרת מסביר הרמב"ן את השם בת לאה: היא, שמעון ולוי היו בני אותה האם, משום כך יצאו דוקא הם לנקום את חרפתה. בפסוק כה הם נקראים אחי דינה. במשטר

1 אורחי שכם נקראים יוצאי שער העיר, אורחי חברון נקראים באי שער העיר (כ"ג יח). ההבדל הוא בנקודת ההסתכלות בלבד: הנמצא בפנים העיר רואה אותם כבאים – כנכנסים (במקרא אין כנס בנפעל, את מקומו תופס בו א) – והנמצא בחוץ – כיוצאים. אונקלוס מתרגם "עול" להכנס ו"אתא" כשהמובן לבוא.
2 ב"ל"ז, לה מביא רש"י אפשרות שהכוונה לכלות "שכן נוהג האדם לקרא את כלתו בתו", אבל ב"מ"ו, ז הוא משאיר בנות כפשוטן אולי מפני שב"ל"ז, לה נאמר "כל בנותי".
3 העיר הקשורת אנשים זרים ליחידה מלוכדת אחת נקראת "עיר ואם בישראל" (שמ"ב כ', יט), ולא עיר ואב בישראל.

הפוליגמי גרה האשה עם ילדיה באהל משלה (אהל לאה, אהל רחל – ל"א, לג). בני אמהות שונות, על אף האב המשותף, לא הרגישו קרבה משפחתית ביניהם, לכן הותרו הנשואין ביניהם. (השווה אברהם ושרה, אמנון ותמר) ³ נוסף לשם הזה היא נקראת גם: בת יעקב, נערה, הילדה, בת, ואחות.

מנקודת הראות של התוצאות החמורות היא נקראת בת יעקב, ביחס לשכם היא הנערה, ביחס לחמור אבי שכם היא הילדה, ביחס ליעקב ולאחים היא הבת והאחות. כל נתפלא שחמור בדברו עם יעקב ועם בניו, מכנה את דינה בשם "בתכם", גם האחים אומרים עליה "בתנו", כי למילה בת יש משמעות נוספת של אישה צעירה, כך אומרת לאה אחרי הולדת אשר: כי אשרוני בנות (ל', יג), הגשים הצעירות חושבות אותי למאושרת: "גשים שאננות קמנה, שמענה קולי – בנות בטחות האונה אמרתי" (ישעיהו, ל"ב, ט) – הבנות מקבילות כאן לגשים. ראוה בנות ויאשרוה (שה"ש ו', ט) – חברותיה הצעירות משבחות אותה כמאושרת. פעם אחת משתמשים האחים בשם הרגיל אחותנו. בדברם עם אביהם, ברור שהיא אחותם ⁴.

מה היה בעורלה? המקורות שותקים. לחז"ל היתה מסורת (בר"ר פ, יא) ששמעון לקחה לביתו עם בנה שאול שגולד לה משכם. בין היורדים מצרימה הוא נזכר (מ"ו, י) ובני שמעון... שאול בן הכנענית. גם בזה יש משום גויפה, הרי לפי המדרש הכתוב קורא לה כנענית.

ש כ מ

הדמות השנייה בפרקנו היא שכם, בן הנשיא חמור. לחמור היו בנים אחרים, אבל הלה "נכבד מכל בית אביו". אין לדעת אם העיר נקראה על שמו, או הוא על שם העיר. לפי שופטים (ט', כח) חמור הוא מייסדה של העיר.

דינה יצאה סתם לראות בכנות הארץ; שכם ראה אותה, ראייה מול ראייה. ויקח, כלומר חטף ואנס. שלוש מילים מחברות את מעשהו של שכם למעשה אמנון. על שכם כתוב: "וישכב אתה ויענה", על אמנון כתוב: "ויענה וישכב אתה" ⁵. שכם שונה מאמנון; שניהם אנסו, אבל אמנון שוא את תמר אחר המעשה, גרש אותה מחדרו, שכם לעומת זה מתאהב בה. הוא מדבר על לבה כלומר מנחם אותה, כמו שיוסף ניחם את אחיו "וידבר על לבם", (ג', כא) כמו שבועז ניחם את רות "כי דברת על לבי" (ב', יג).

⁴ שכיח במקרא שאיש או קבוצת אנשים או חפץ מסויים נקראים בזה אחר זה בשמות שונים. ככה נקרא ישמעאל ב' כ"א: בן הגר המצרית, בן האמה, הנער, הילד. זה תלוי ביחס המסתכלים עליו. האחים היורדים מצרימה נקראים ב' מ"ב-מ"ג: אחי יוסף, בני ישראל, האנשים. בית הכלא שיוסף הוטל לתוכו נקרא בשמות שונים: בית הסוהר, משמר, בור. נדיר שבפסוק אחד נקרא מישהו בשני שמות, זה קורה ב' ג. היא נקראת: בת יעקב ודינה. נחמה ליבוביץ מראה על שמ"ב י"ב, ד: ויבא ה' לך לאיש העשיר, ויחמל לקחת מצאנו ומבקר לעשות לאורח הבא לו ויקח את כבשת הרש ויעשה לאיש הבא אליו. בשלושה שמות הוא נקרא: הלך, אורח, איש. עם הופעתו הוא הלך עם התארחו בהפך לאורח וא"כ לאיש.

⁵ מילות היחס את עם מבטאות את ההבדל בין אונס ובין משגל מרצון. הראשונה מביעה אונס. כך אצל דינה ואצל תמר. כמעט שכב אחד את אשתך – אנס אותה אומר אבימלך ליצחק כ"ו, י. וישכב את בלהה ל"ה, כב. ואם שכב ישכב איש אתה (ויקרא ט"ו, כד) באשה חולה מדובר. "עם" מבטא משגל מרצון: וישכב עמה בלילה ההוא ל', טז (יעקב עם לאה). שכבה עמי ל"ט, ז אומרת אשת פוטיפר ליוסף. כי ימצא איש שכב עם אשה בעלת בעל ומתו גם שניהם (דברים כ"ב, כב). מה התרחש בהדרי חדרים בין דוד ובין בת שבע אין הכותב מגלה אבל הוא מרמז: וישכב עמה שמ"ב י"א, ד. (דוד הופמן, בנו יעקב).

משה עמואלי

[3]

הכותב אינו חוסך במלים, כדי להמחיש לנו את אהבתו אליה: ותדבק נפשו בדינה⁶, ויאהב את הנער(ה), וידבר על לב הנער(ה), חשקה נפשו בבתכם, כי חפץ בבת-יעקב. לא העלה בדעתו שחטא במשהו, חטיפת נערה היא פתיחה לנשואין. לו חשש לעונש כלשהו, לא היה משתתף אישית במו"מ שניהל אביו עם משפחת דינה. הוא מוכן לשלם מוהר ומתן יותר מן המקובל "הרבו עלי מאד מהר ומתן ואתנה". הוא משתמש פעמיים במילה נתן: "אתן" ו"אתנה", לעומת "נתן" אחד מצדו. בשומעו את תנאי הנשואין המוצעים ע"י האחים, הוא מזדרז לקיימם, בלי לחכות להסכמת שאר אנשי המקום "ולא אחר הנער לעשות הדבר".

על אף מחלתו הקשורה במילה הוא משתתף במשא ומתן שניהל אביו עם אנשי המקום, כדי לשכנעם לקבל את דרישת האחים, והכול בגלל דינה, בה דבקה נפשו.

יעקב

יעקב נזכר בפעם הראשונה ב"כ"ה, כו. מכאן ואילך השפעתו נכרת עד סוף ספר בראשית למעט את הפרקים ל"ו, ל"ח-מ"א.

את פרקי יעקב אפשר לחלק לשני חלקים: האחד עוסק ביחסי יעקב-עשו ולבן, והשני דן ביעקב ויוסף. דמותו אינה אחידה בשני החלקים; יעקב של החלק הראשון שונה בתכלית השניו מן יעקב של החלק השני. מהרגע בו עזב את בית אמו הוא עצמאי: הוא המחליט, המתכנן והמבצע. הוא לבדו ואין עוזר לו: הוא המנהל את הוויכוח הנוקב עם לבן, הוא הנאבק עם האיש והוא המתכונן בקפדנות לקראת הפגישה המסוכנת עם עשו.

הכתוב מייחס לו פעולות שהוא גופא לא ביצען. המתנה ששלח לעשו כללה 550 ראש. אותם לקח מן הבא ביד (ל"ב, יד) כלומר לא היה איכפת לו איזה סוג גמל, פרה, חמור ועז ישלח לעשו. ברור שאת ארגון המתנה העצומה ושליחתה ביצעו בניו ועבדיו, אולם הכתוב מייחסה לו. אם המתנה כללה 550 ראש, הרי מה שנשאר לו הגיע לאלפים. ברור שלא הוא העביר את כל הכבודה הזאת, המכונה "את אשר לו" (ל"ב, כד) את מעבר יבוק. ברור שלא הוא אלא בניו-עבדיו ארגו כלילה את ההעברה המסובכת הזאת. כלילה ההוא לן במחנה (כב). נאבק עם האיש ואי-אפשר מבחינה פיזית לייחס לו באותו הלילה עוד את ההעברה, אבל בשל הכתוב: ויעבר (כג), ויקחם, ויעברם, ויעבר (כד).

שונה דמותו בחלק השני. נקודת הכובד עוברת אל הכנים: הם מנהלים את המאבק עם השליט המצרי, ולא הוא. הוא נשאר המרכז; ממנו יוצאים, אליו שבים הוא התגובה החייה על כל צעדיהם; קריאת הצער שלו (ל"ז, לה; מ"ב, לח) היא תגובה על כשלונם-צערם. קריאת האושר שלו (מ"ה, כח) היא תגובה על הצלחתם-שמחתם. אבל ההתרחשות עצמה היא מעבר לשיפוטו. מן היום שבו הוחזר יוסף לחיק משפחתו, הלה "ישית את ידו על עינו" (מ"ו, ד) יעקב יישאר פסיבי, יוסף המחליט. השוואת שתי

6 המלכיים בפירושו אינו מכיר בקיומם של סיגונימים. לכל מילה נרדפת משמעות משלה. כך הוא מפרש את פסוקנו את הנערה אהב בגלל יופיה כלומר אהבה גופנית אבל נפשו דבקה בה כלומר אהבה רוחנית בגלל היותה בת יעקב. הוא קלע לאמת בהסבירו "דבק ב" במובן רוחני. ודבק באשתו מבטא קשר רוחני. והיו לבשר אחד, קשר גופני (ב, כד). ורות דבקה בה (א, יד) ואתם הדבקים ביה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד' ד)

סציונות עשויה להמחיש בכל חריפותה את השינוי שחל בו. את יציאתו מהרן לכנען פותח הכותב במלים: ויקם יעקב וישא את בניו (ל"א, יז) את יציאתו מבאר שבע למצרים הוא פותח: ויקם יעקב... וישאו בני ישראל את יעקב אביהם (מ"ו, ה) שם הוא הנושא, ואילו שם הוא המושא. הגיל עשה את שלו. לאיזה גוש נשייך את יעקב של פרקנו, לגוש עשור-לבן או לגוש יוסף? מסתבר שמקום פרקנו הוא מעבר לפרק ל"ז. דמותו המשתקפת בפרקנו קרובה לאותה הדמות המצויירת בפרקי יוסף. זה אינו יעקב של הגוש הראשון. מביניה מטיימת מהווה פרקנו מבוא לפרקי יוסף. חלוקת המשפחה ליחידות והטלת תפקידים עליהן משותפת גם לפרקנו וגם לפרקי יוסף. פה הקרבן דינה, שם יוסף. האחים הפעילים כאן הם שמעון ולוי – שם ראובן ויהודה. שאר האחים פעילים כאן כקולקטיב אנונימי, הוא הדין שם. נזכרים אמנם שמעון ובנימין, אבל אין להם כל משמעות עצמאית, הם רק נגזרים. מקום מיוחד בשתי היחידות נשמר לאב. הרקע לפעולה ג"כ משותף: אהבה, שנאה ונקמה.⁷

הראשון שקיבל את הידיעה על האסון הוא האב, ולא הבנים. הידיעה המחרידה הגיעה אליו מן הצד, לא מן המקור הראשון. אינו מגיב באף מילה – "החריש", אבל בלבו נודעזע, בעיניו זאת היא טומאה "כי טמא את דינה בתו". במתכוון חסר הנושא של "טמא", בל יזכר שמו של האונס (נחמה ליבוביץ). את פני הנשיא מקבל יעקב, אבל עם בוא האחים נשתתק. אינו שומעים שום מילה ממנו, אע"פ ששכם במפורש פונה גם אליו: ויאמר שכם אל אביה ואל אחיה. רק לאחר ששמעון ולוי ביצעו את פעולת הנקם שלהם, אנו שומעים את תגובתו. היא שלילית, קטלנית: "עכרתם אתי להבאישנו בישוב הארץ בכנעני ובפרזי". יצאתם לנקום את כבוד אחותכם שחולל ונמצאתם מחללים את כבוד המשפחה כולה. יצאתם להציל אחות אחת ונמצאתם מסכנים את קיומה של כל המשפחה: ואני מתי מספר, "ונאספו עלי והכוני, ונשמדתי אני וביתי". (בדבריו משתקפים זכרונות הסיוט שקדמו לפגישתו עם עשו: "פן יבוא והכני אם על בנים" – ל"ב, יב).

הגימק שיעקב מביא כאן הוא בטחוני גרידא. הסביבה לא תסכים לתבוסתה. המובסים יתארגנו מחדש ויעברו להתקפת נגד, ואני רק מתי מספר. את סלידתו המוסרית ממעשיהם יביע להם שנים רבות אח"כ, לכשייפרד מהם לפני מותו: ארור אפם (לא הם) כי עזו, ועברתם, כי קשתה! אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל! "מ"ט, ז שעשו – יהא נימוקם מה שיהיה – זה פשע מתועב. עוד דבר יגלה לנו יעקב או, מה שלא ידוע לנו כעת. כל מושג לא היה לו מהתקפתם הרצחנית. בסודיות נמורה הכינו את מזימתם בלי לגלות לו שמץ ממנה. הוא מסתייג מהם מכול וכול. בסודם אל תבא (לא באה) גפשי, בקהלם לא תחד (התייחד, מין נקבה בהשפעת תבא) כבודי.⁸

לכאורה ישנה סתירה בין ההודעה המפורשת הזאת ובין המסופר בפרקנו. הרי אליו

Herman Eising: Formgeschichtliche Untersuchungen zur Jakobserzählungen 304, 7

8 כך הרמב"ן בעקבות אונקלוס. בתחביר המקראי אין חלוקת זמנים מוגדרת. צורת העבר פעל צורת ההווה פועל, צורת העתיד יפעל עשויות לשמש כל אחת מהן בשלושת הזמנים: שרה אומרת: אחרי בלתי היתה לי, עדנה (י"ה, יב) וכוונתה תקיה לי כך מתרגם אונקלוס. אברהם אומר: נתתי כסף השדה (כ"ג, יג) וכוונתו אתן, כך מתרגם אונקלוס. הרמתי ידי וכוונתו אני מרים (י"ד, כב – כך מדגיש רש"י במקום). אונקלוס משאיר כאן את העבר כי הוא מסביר "הרמתי" לתפילה לפני הקרב ולא כמו רש"י לשבועה באותו הרגע. אחרי כן אשר יבאו בני האלהים הכוונה כשבאו (ו', ד).

משה עמנו אלי [5]

בא לראשונה חמור "לדבר" בפרשת דינה ובנו. לו ולבניו מציע שכם שהוא מוכן לשלם את המוהר ואת המתן המכסימליים ביותר. בנוכחותו מציעים בניו לצד שכנגד את המילה כתנאי לגישואין. איך יכול הוא לטעון, שיד לא היתה לו במזימתם? יפה יישב את הסתירה הרמב"ן והלך בעקבותיו שד"ל: האחים היו משוכנעים, שאנשי חמור יסרבו להימול, ואז יאלצו להחזיר את דינה. לאכזבתם נתקבלה הצעתם, וכל יוצאי שער העיר נימולו. מכאן ואילך מתפתחים העניינים בלי ידיעת אביהם. על דעת עצמם, בלי לשתף אפילו את אחיהם, אחוז שמעון ולוי בנשקם. ידיעתו של יעקב מצטמצמת אך ורק לתוכנית המילה, אבל מ"סודם" ו"מקהלם" כלומר מהכנותיהם הסודיות לא היה לו מושג.

יש לשים לב מתי מופיע יעקב בפרקנו. בהתחלה, – כי אליו מגיעה השמועה לראשונה ולבסוף – בנוזפו קשות בשני בניו. במסגרת דומה יופיע בפרקי יוסף. הוא ישלח את יוסף לשכם (ל"ז, יג) ומה שיתרחש אחר כך הוא מעבר לשיפוטו. שוב נפגוש אותו עם בוא האחים הביתה בסוף הפרק (לד). בפרק מ"ב הוא שולח את בניו מצרימה. המתרחש אחר כך הוא שוב מעבר לשיפוטו, אבל עם שובם הביתה, שוב נפגוש אותו (כט). הוא הדין בפרק מ"ג, הוא שוב השולח את האחים, שוב ייעלם מעיניו עד ששוב נראהו עם בואם השני ממצרים (מ"ה, כה).

בכל זאת הבדל יסודי בין דמותו בפרשת דינה לבין דמותו בפרשת יוסף, והשוואה זו תהייה לרעתו בפרקנו. על ידי שלש הנסיעות לשכם דותן ולמצרים התרחבה והתפצלה היריעה, מה שהקשה עליו לרכו את פעולותיהם של בניו, לפקח עליהן אם לשם בלימתן ואם לשם המרצתן. הוא לא נכח בשעת זריקת יוסף לבור. הוא לא שמע את צלצול מתכת הגביע בהתדרדרה מאמתחת בנימין לארץ. אין תימה שלא הוא אלא מישהו אחר הבריק בנאום מזהיר לפני יוסף. לא כן המצב בפרקנו: הכל מתרחש במקום אחד: הקרבן, האונס, קרוביו של זה וקרוביה של זו מרוכזים במקום אחד⁹, בכל זאת אין השפעתו של יעקב ניכרת. נפשו סולדת ממרחץ הדמים שערכו שניים מבניו, בכל זאת אין ביכולתו מלעצור בעדם, הם גם לא שאלו לדעתו.

יעקב נכח בדיונים: ויאמר שכם אל אביה ואל אחיה, אבל הכותב אינו משתפו. הבנים מנהלים את המשא ומתן. ייתכן שיש כאן סבה נוספת: את הדיונים אופפת אוירה של מרמה, בל יכירנו מקומו בה. לפני שנים רבות עשה הוא במרמה (כ"ז, לה) והיו לה השלכות גורליות. במרמה הזאת אין לו שום חלק. גם כאן השפעת הגיל עשתה את שלה. הידיעה הגיעה אליו ולא לבניו, כי "היו את מקנהו בשדה". הם עבדו, הוא לא.

⁹ לפועל דבר בבנין פיעל יש לפעמים משמעות של ניהול מ"מ בענין שידוכין: וידבר (שמשון) לאשה (שופ"י, ז); וישלח דוד וידבר באביגיל (שמ"א כ"ה, ט). דבר בא אל המלך כי לא ימנעני ממך (ש"ב: י"ג, יג) (אומרת תמר לאמנון) מה נעשה לאחותנו ביום שידובר בה (ש"ש ח', ח). ייתכן שאותו המובן יש גם לפועל אמר: מנכריה אמריה החליקה (משלי ז', ה). ואולי יש להבין כך את ההפעיל: את ד' האמרת היום... וד' האמריך היום הכוונה ליחסים ההדדיים בין ד' לעמו כדוגמת היחסים בין איש לאשתו (דברים כ"ו, יז-יח). אולי גם לפועל שאול: וישאלו אנשי המקום לאשתו (כ"ו, ז), ולמה את שאלת את אבישג השונמית לאדניהו (מל"א, ב, כב).

¹⁰ אמנם, יעקב לא קבע את מושבו בתוך העיר, אלא בקרבתה: ויחן את פני העיר (ל"ג, יח). כשלאה עוברת ממקומה לשכם, היא יוצאת, כשהמור עובר משכם לבית יעקב הוא ב"כ יוצא, אבל לשער העיר חמור ובנו אינם יוצאים אלא באים. אברהם מגיע "עד מקום שכם" (י"ב, ו) ולא לשכם, וא"כ לאלוני ממרא אשר בחברון, ולא לחברון (י"ג, יח).

אחרת נהג בחרן: ויבא יעקב מן השדה (ל', טז) אותו המצב משתקף בל"ז, ז: האחים מאלמים בשדה, הוא נשאר בבית.

חמור

הוא בעל דבבא של יעקב, הוא נשיא הארץ כלומר – נשיא האזור. אך שמע את בקשת בנו, יצא אל יעקב. הכותב אינו חוסך במלים וחוזר פעמים רבות על יחס הקרבה בינו ובין בנו.

שני האבות פותחים בדיון, הבנים מצטרפים אליהם אחרי שובם מן השדה ולבסוף מצטרף לדיון גם שכם. ייתכן שבכוונה לא בא עם אביו.

חמור הוא דפלומט; הוא משתיק מה שלא נוח לו, מוסיף מה שנוח לו. הוא מגמק את בואו בזה, ש"שכם בני חשקה נפשו בבתכם", רק חשקה ותו לא. הצעתו מגומגמת מאד, אבל רק למראית-עין. הוא מעמיד פנים כאילו הוא מחכה להסכמת המשפחה, הלא דינה כבר בידיהם (נחמה ליבוביץ). רק בכוח שחררו אותה אחרי כן מבית שכם. הוא מציג ברית נישואין בין אנשי עירו ובין משפחת יעקב. אע"פ שהם מהווים את הרוב, התנאים המוצעים על ידיו כולם לטובת המיעוט: המיעוט יחליט בשעת החיתוק את מי מבנותיו הוא מוכן לתת ואת מי מבנות העיר מוכן הוא לקבל. חמור יכול להחליט על דעת עצמו, הרי הוא נשיא הארץ, בכל זאת הוא רוצה לשכנע את בני עירו, שייסכימו מרצונם הטוב להצעתו. במשא ומתן עם אנשי העיר משתתפים האב והבן. את הסבה האמיתית שבגללה נפגשו עם המשפחה הזרה, דהיינו – את בעיית שכם ודינה, אינם מזכירים בכלל, כמו שלא הזכירוה בעת פגישתם עם יעקב ובניו. הם מדברים רק על ההישגים הכלכליים העתידים לצמוח להם מן קשרי החיתוק: בסופו של דבר המיעוט יתבולל ויטמע בתוכם, וכל עדריהם וכל רכושם יפלו לידיהם. זאת היא עסקה כלכלית, שכל אנשי העיר יצאו נשכרים ממנה. את תנאי החיתוק שהציעו לאזרחים הם משנים מיסודם. הברירה הסופית תהיה בידיהם.

אנשי שכם יחליטו בשעת החיתוק את מי לתת ואת מי לקחת, ההיפך הגמור ממה שהציעו ליעקב ולבניו.

לאנשי שכם אמר:

לבני יעקב אמר:

בנתיכם תתנו לנו ואת בנותינו תקחו לכם את בנתם נקח לנו לנשים ואת בנותינו נתן להם.

בדברו עם משפחת יעקב הקדים את המומנט המשפחתי: התחתנו אתנו ואחר-כך נקט במומנט הכלכלי: אתנו תשבו, והארץ תהיה לפניכם, שבו וסחרוה, והאחוז בה. לעומת זה, בדבר עם אנשי שכם, שינה את הסדר: הקדים את המומנט הכלכלי – האנשים האלה שלמים הם אתנו, ישבו בארץ ויסחרו אתה, אחר-כך עבר למומנט המשפחתי: את בנתם נקח לנו לנשים (נחמה ליבוביץ). סולם העדיפות תלוי ברצון השומע. עוד שינוי הכניס חמור בהופעתו השנייה: את האחוזות בארץ, אותה הבטיח למשפחת יעקב "והאחוז בה", אינו מזכיר כלל. נזכור נא כמה מאמצים השקיע אברהם רק כדי לרכוש אחוזת קבר. להם הבטיח חמור להאחז בכל מקום שירצו: "והארץ תהיה לפניכם".

11 האחים חזורים ע"פ על ניסוח ההתקשרות: ונתנו את בנותינו לכם, ואת בנתיכם נקח לנו. ב'פ' כא חזורים עליה בשלישית חמור ובנו. גם הפועל ישוב נשנה שלוש פעמים: שבו (פ'), וישבנו (טז) וישבו (כא). טמא שלוש פעמים (ה, יג, כז).

בני יעקב.

הם ממלאים את התפקיד העיקרי: אך שמעו את הנעשה מיד עזבו את השדה, מוזעזעים מן המעשה, אבל שותקים – כמו יעקב. בעיניו היתה זאת טומאה, בעיניהם היא נבלה. הכותב אינו חוסך במילים כדי לתאר את גודל סלידתם: ויתעצבו האנשים, ויחר להם מאד, ובלה עשה בישראל¹², כן לא יעשה. גם הפעם חסר הנושא של "עשה" כמו למעלה אצל "טמא": בל יזכר שמו של האנס המנוול. במו"מ מעמידים האחים פנים כאילו אינם יודעים כלום מהמתרחש. כמו האב ובנו מן הצד האחד, כך גם האב ובנו מן הצד השני, אינם מזכירים אפילו ברמיזא את מעשה האונס. תשובת הבנים אינה ניתנת בקלות. עליהם להסתיר את כוונותיהם האמיתיות. הם מתלבטים בניסוח תשובתם: ויענו... וידברו... ויאמרו – שלוש לשונות אמירה. אין הם מתפעלים כלל מן ההצעות המפתות. קודם כל יש להסדיר את בעיית המילה. הם כנימולים לא יסכימו להתחתן¹³ עם "איש אשר לו ערלה". אינם משתמשים במילה ערל, כי זאת היא מילת גנאי. על כל הזכרים להימול. אם הצד השני לא יסכים, לא יקרה שום אסון, יקחו את דינה אתם ויעזבו בשלום את המקום. חמור ובנו הופתעו שלא נתקלו בשום התנגדות נוצית או דתית. המכשול העיקרי הוא הערלה. אותה אפשר לסלק, אף כי זה אינו מן הדברים הקלים ביותר. הצעת האחים נתקבלה בעיני הנשיא ובעיני בנו.

הכותב

מהי דעתו של הכותב על הנעשה כאן? איזו עמדה נוקט הוא בויכוח הנוקב בין האב לבנו, האם דעתו כדעתם? במפורש אינו מגלה את דעתו. אין למצוא אף מילה להצדקה או לניפיה כלשהי. כך דרכם של סופרי המקרא. את חוות דעתם יש לגלות. בזה הם משתפים את הקורא-השומע, עליו לקבוע עמדה עצמאית משלו. אמנם הכותב משמיע לנו את דבריו הבוטים של יעקב: עכרתם אתי להבאישיני, ונאספו עלי והכוני, אבל את המילה האחרונה בויכוח הסוער השאיר בפיהם: "הכוונה יעשה את אחותנו?", ואין זה דבר של מה בכך. כבוד אחותנו יקר לנו מהי אדם – טוענים האחים. חטא האונס רק בדם יכופר. אין הבדל בין האונס גופא ובין המסכימים לו, דין אחד לכולם.

עוד טענה אפשר להשמיע לטובתם: שדדנו ובזזנו – אמנם נכון, אבל בזה רק גמלנו להם, מה שזממו לעשות לנו. הרי כך הבטיח הנשיא ובנו האונס לאנשי עירם: מקנחם וקנינם וכל בהמתם הלא לנו הם! שילמנו להם מידה כנגד מידה. לא שוד אלא פעולת תגמול ביצענו.

בכל זאת שולל הוא את צעדם. כדרכם של סופרי המקרא הוא מגלה את דעתו בין השיטין. נשים נא לב לאותה ארכנות ולאותה דיקנות בהן הוא מתאר את פעולת הנקם.

12 בטוי זה הוא אנכרוניזמוס רק בנוגע לתקופת יעקב, אבל לא לתקופת משה, המחבר – לפי תפיסת המסורת.

13 התחתנו אותנו, לא איתנו, יש גם עם ביי"ת: לא תחתן במ, (דברים ז', ג; יהושע כ"ג, יב). לא הצעירים אלא המשפחות מתחתנות, כלומר מתקשרות. היסוד המקשר הוא החתן, הוא הנותן לאבי הכלה את השם חותן (שמות י"ח, א), ולאם הכלה את השם חותנת (דברים כ"ז, כג). בעברית המאוחרת נוצרו ממנו חתונה, מותן, מותנת. בערבית פירושו למול. משערים שברית המילה היתה קשורה לנשואין. אנשי שכם נדרשים להימול בקשר לנשואין. השווה חתן דמים למולות, שמות ד', כה.

לפרק לא פסוקים: חמשה מהם מוקדשים לה – (כה-כט); את מי הרגו? כל זכר (כה), כלומר – כל המבוגרים הנימולים לרבות את הנשיא ואת בנו (כו). את מה לקחו? את צאנם ואת בקרם ואת חמריהם (כח). את מי לקחו בשבי? את כל טפם ואת נשיהם (כט). היכן בוזו? בעיר, בשדה, ובבית. (כח-כט). מי עולל את כל זה? בני יעקב באו על החללים! (כו). אלה אינם עשרת הבנים הנשארים, כפי שפרשנים רבים מנסים להסביר¹⁴, הרי רק בשניים הוא נזף לפני מותו על הפשע הזה. אלה אותם השניים הנזכרים בכ"ה¹⁵. כך נהגו בני יעקב! פעמיים הוא כותב הרגו (כה, כו), פעמיים בוזו (כו, כט), בפסוק אחד שבו (מן ש ב ה) ויבוזו (כט). (הסופר של מגילת אסתר ראה צורך להדגיש שלוש פעמים: ובבוזה לא שלחו את ידם: ט', י, טו, טז). זהו כתב אשמה של הכותב!¹⁶ לפי הרמב"ן יצאו השניים לנקום, כי הם היו אחיה המלאים של דינה, אבל ללאה היו ששה בנים. היינו מחכים לראות בנוקמים את ראובן הבכור, או את יהודה לאור עמדתו המכרעת שתהייה לו בפרקי יוסף. היא הותנת. דוקא אלה מסתייגים. לא רק יעקב, אלא גם הרוב המכריע של אחי דינה, בני לאה, עמדו מן הצד, לא השתתפו בשפיכות הדמים¹⁷.

סופרי המקרא מעוררים בכל לבם במתרחש שהם מתארים. איכפת להם מאד מה הם האמצעים שנוקטים המתנצחים ומהי המסקנה המתפתחת מהם, אבל הם אוביקטיביים בהערכת הנפשות הפועלות. לבם עם הטוב, אבל הם מנסים להבין את הרע. הם מתחשבים בדחפים שהביאו את האדם לחטא. זה גודלם של סופרי המקרא. הכותב סולד ממעשה האחים במכירת יוסף, אבל את הצל הראשון בדרימה המשפחתית הוא מטיל על יוסף, הרכלן והגדרן, את הצל השני על יעקב, על שהפלה אחד הבנים על האחרים ורק א"כ הוא מתאר את פשע האחים. וגם אותם נזהר הוא מלצבוע בצבע שחור יותר מדי. את תובת יוסף (מ"ב, כא) לא השמיע כשזרקוהו לבור, אלא כשהאחים גשברו והכו על חטא: לא רצה הכותב להאריך בסודרונם, כדברי הרמב"ן שם. עמדה דומה הוא מגלה בפרקנו. נפשו סולדת מן המרמה מן ההרג ומן הביזה, אבל הוא מנסה להבין לנפש הנוקמים. שולל הוא את שכם ואינו מסתיר את הצד החיובי שבו.

רבים תמהים, איך זה אפשר ששני אנשים משתלטים על עיר שלמה, כובשים ובוזים אותה. האיג'יש¹⁸ מראה על מכתבי עמרנה: מלכי כנען מבקשים מפרעה לשלוח להם חמשים איש במלחמתם בחבירו. סביר מאד להניח, ששמעון ולוי היו ראשי גדודים המורכבים מ"ילידי ביתם ומקנת כספם" (י"ז, יג). בודאי היו נפגעים גם מן הצד השני, אם גם זה לא נמסר. כך נהגים סופרי המקרא במקרה של נצחון כגון (שמ"א י"ד, כג; אסתר ט', טז), מה שאין כן במקרה של תבוסה (שמ"א ד', ב, י; ל"א, א).

14 ת"י: מותר בנוי דיעקב, שד"ל עמ' 141. הופמן עמ' תקכ"ב, ראב"ע: ובני יעקב הם כולם. Beno Jakob: Genesis 658. Schochen Verlag 1934. Driver: The Buch of Genesis p. 306. Landau 1926. Echter Bibel: Würzburg 1965. Von Rad: Genesis 292, Göttingen 1967

15 כך Hainisch. Das Buch Genesis, Bonn 1930, S.332. Edouard Dhorme: La Bible p. 116 Gallimard 1956.

16 גם במגילת אסתר וגם בפרקנו אין השם הקדוש נזכר.

17 הרמב"ם, הלכות מלכים ט' הלכה יד, מלמד סניגוריה על האחים: אנשי שכם נתחייבו בדין, הואיל ולא דגו את שכם על מעשהו. שבע מצוות מחייבות כל בן אדם, והן: עבודה זרה, ברכת ה' (הכוונה לחילול השם), שפיכות דמים, גילוי ערוות, גזל, דינים ואבר מן החי (שם הלכה א).

18 האיג'יש גבוים.

ונשאה עוד בעיית המקום. מה שם העיר שהרסו? בכל הפרק לא נזכר שמה. דינה יוצאת לראות בבנות הארץ, חמור הוא נשיא הארץ. מפליא שהעיר נקראת על שם הבן ולא על שם האב, הרי הוא הנשיא. בפרק הקודם קראנו, שיעקב בא שלם עיר שכם (ל"ג, יח). המפרשים אינם תמימי דעים בנוגע למקום שיעקב הגיע אליו. רשב"ם סבור שיעקב הגיע למקום ששמו שלם והוא עירו של שכם. לפי זה לא הרסו כלל את העיר שכם, אלא יישוב אחר. ידוע לנו מקום שלם כעירו של מלכיצדק (י"ד, יח). בכל זאת צודקת ההנחה שבעיר שכם מדובר. עדות לכך הוא יהושע (כ"ד, לב) "וזאת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם במאה קשיטה".

מפתיעות נקודות המגע המרובות בין פרקנו ובין הסיפור על הריסת טרויה. פה נהרסה שכם בגלל דינה היפה, שם טרויה בגלל הלנה היפה. פה נחלצים שני האחים שמעון ולווי לקחת נקם, שם שני האחים אגממנון ומנלאוס. בשניהם תופס מוטיב הערמה מקום מכריע בכיבוש העיר, פה המילה ושם הסוס הטרויוני. בכל זאת אין לדבר על השפעה לא מהכא ולהתם ולא מהתם להכא. בל נחפש סמוכין בין שני השמות חמור והומר, לכל סיפור תנאי התהוות וגידול משלו. קרבות אכזריים על רקע אשה יפה צמחו גם בתוכנו. המדרש (בר"ר כ"ב, ז) מנסה להסביר את הפסוק התמוה ד', ח: ויאמר קין אל הבל אחיו, ויהי בהיותם בשדה, ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו. ברור שהאמירה גרמה לרצח, אבל מה אמר לו? סתם הכתוב. אחת משלוש התשובות שנותן המדרש היא בגלל אשה: תאומה יתרה נולדה עם הבל, זה אומר: אני נוטלה, שאני בכור! וזה אומר: אני נוטלה, שנולדה עמי¹⁸.

18 ישנה מהדורה שניה של מעשה דינה בספרנו: שמונה מלים מוקדשות לה: וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו, וישמע ישראל. ראובן ובלהה מול שכם ודינה. עמדת יעקב דומה: והחריש יעקב (ל"ד, ה) – וישמע ישראל (ל"ה, כב). הברדל יסודי אחד ביניהם. הפעם לא נגמר העניין בשפיכות דמים. לבלהה אין אחים נוקמים. התקרית נסגרת בתוך המשפחה. חז"ל (שבת נ"ה, ע"ב) מלמדים סניגוריה על ראובן: תבע עלבונה של אמו. אחרי מות רחל עבר יעקב לגור באהל בלהה אמת רחל. בא ראובן והחזור את מיטת יעקב לאהל לאה. נקבל את תפיסת חז"ל וככל זאת נשאר נאמנים לפשט. ראובן עשה מה שיעשה אבשלום עם נשי דוד כעצת אחיתפל (שמ"ב ט"ז, כב). ראובן התכוון להרחיק לתמיד את יעקב מבלהה. היא בדור אחד קשישה מראובן, לכן אין לדבר על התפרצות מינית. על רוח סניגורית זו מרמזים הטעמים. לפסקה: וישכב את בלהה פילגש אביו יש מערכת טעמים כפולה. מערכת אחת סוגרת את הפסקה בתוך פ' כב. למלה "ישראל" יש אתנח, סוף הפסוק נמצא תחת "עשר". לפי מערכת שניה נגמר הפסוק ב"ישראל" ופה סוף הפסוק. את רצון הסניגוריה אפשר להבין מתוך הכתוב עצמו. בלהה נקראת: שפחה (כ"ט, יט) אשה (ל', ד; ל"ז, ב) אמה (ל', ג) אבל פילגש רק כאן. בפילגש לא החמירו כמו באשת איש. הלוי מירכתי אפרים סלח לפילגשו שזנתה עליו, דיבר על לבה והחזירה לביתו. (שופטים י"ט, א-ב).